

The Origin of Medes and Cultural Context of Media in the First Half of 1st Millennium BC

Daryoosh Ahmadee¹

Abstract

The Medes were an Iranian-speaking people whose name appeared for the first time in the ninth century BC on the western edge of the Iranian plateau. Although the archaeological findings do not show the origin and migration path of these newly arrived people to the Iranian plateau with accuracy and certainty, their origin and early cultural characteristics can be recognized with greater probability through the available linguistic and anthropological data. That part of the Iranian plateau where Proto-Medes entered in the first millennium BC was the settlement of numerous and diverse ethnic and linguistic groups. Although there are often no other linguistic data available about these native peoples except a few names and words, it seems that the Kassite-speaking people in the east and the Urartu-Hurrian-speaking people in the west were dominant, each of which formed an independent language family. The high ability of Medes to co-exist and cooperate with these native peoples and finally achieving superiority and political power led to the fact that the entire region gradually came under the command of Iranian-speaking chieftains. During the following centuries, this new position accelerated and intensity to the process of Iranization of this part of the Iranian plateau was to the extent that when the Persian Achaemenids ruled over the whole of Iran in the 6th century BC, from the center of Iran to its northwest (equal to Iraq Ajam and Azarbaijan in Iran during the middle centuries) was called only Māda and, apart from the Iranian language, there were no traces left of non-Iranian and pre-Iranian languages. It is obvious that the Medes played a special, decisive and effective role in the Iranianization of a major part of the Iranian plateau and in shaping the Iranian identity.

Keywords: Indo-Iranians; Media; Proto-Iranians; Kassites; Urartu-Hurrians.

¹ Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Department of Maragheh, Iran. daryoosh.ahmadi@gmail.com

Article info: Received: 11 May 2024 | Accepted: 27 June 2027 | Published: 1 January 2025

Citation: Ahmadee, Daryoosh. (2025). "The Origin of Medes and Cultural Context of Media in the First Half of 1st Millennium BC". *Caspian*, Vol. 2 (3): 3-15.

<https://doi.org/10.22034/cj.2024.488268.1012>

Introduction

Although the discussion about when and how the first Iranian-speaking Medes appeared in the west of the Iranian plateau, especially from the point of view of archeology, has not yet reached a definite and unequivocal conclusion, but at least the view of T. Cuyler Young has been more or less accepted that Proto-Iranians were originally herding people who moved from Central Asia to the land of Iran over a long period, and finally, some of these groups coalesced with small chiefdoms and native populations of Central Zagros and present-day Fars. Although Young has tried various archaeological approaches to determine the time and pattern of migration of Iranian-speaking people to the Iranian plateau, none of these theories have been generally accepted. In general, it seems that the material culture and social developments attested in the Early Iron Age [1250-550BC] result from a combination of local development and migration into Iran of new peoples.

As we know today, through linguistic data and approaches, Iranian-speaking people were a branch of Indo-Iranians (Aryans) and they were also a group of Indo-Europeans. According to the most common view, Proto-Indo-Europeans lived in the plains between the Black Sea and the Caspian Sea during the Bronze Age. They gradually diverged and dispersed. A distinguished group called "Proto-Indo-Iranians (Aryans)", from the 3rd millennium BC, dispersed and settled in a wide area from eastern Ukraine to present-day western Kazakhstan (from Poltavaka-Serobnaya culture to Andron-

ovo). They gradually made their way to the southern lands, that is, South Central Asia and Afghanistan, and finally by diverging into two branches known as "Indo-Aryan" and "Iranian", they made their way to present-day India and Iran. Currently, based on the knowledge obtained from the Vedas, Brahmanas, Avesta and linguistic data, the reconstruction of the culture of the Proto-Indo-Iranians has been possible to some extent, and the characteristics of the material culture of these people have been compared with the archaeological data obtained from Central Asia and the plains of Eurasia. Based on this, it seems that the homeland and abode of Proto-Indo-Iranians was located in the plains of Eurasia. The presence of Indo-Iranian loanwords in Uralic languages (Finno-Ugric) also indicates the previous settlement of Proto-Indo-Iranians in the plains of Eurasia and in the neighborhood of Uralic speakers.

Discussion

It seems that the historical and linguistic data provide important evidence in proving the arrival of Iranian-speaking people to the western edge of the Iranian plateau: anthroponyms and toponyms with Iranian roots appear in Assyrian texts from the 9th century BC onwards and in a range including central to western Iran. From these evidences, it is possible to infer not only the arrival of Iranians to the west of the plateau, but also the conclusion that their migration pattern was from the east to the west of the Iranian plateau.

Regarding the origins of Medes, it may be possible to obtain other data and

knowledge based on ancient Indian texts, which have not received much attention of researchers so far. Some Indian researchers consider the tribe called Madra in ancient Indian texts to be Proto-Medes who lived in the northwest of the Indian subcontinent (the Punjab region) before migrating to the Iranian plateau. According to Puranas and Hindu epic texts, Madra was one of the Anu tribes. It is said that the Anu were Proto-Iranians, and groups of them (including Parśu and Madra tribes) after the battle known as “Ten Kings” with the Vedic people and their defeat in the middle of the second millennium BC, were forced to abandon their land and migrate to the west (Iranian plateau).

In historical texts, the land of Medes (KUR ma-ta-a-a) is mentioned for the first time in the year 835 BC in an annals of the king of Assyria, Shalmaneser III (858-824 BC). But the first person who has an Iranian name (Artasari) is mentioned in Assyrian texts in 829 BC. Considering the approximate simultaneity of the appearance of the name “Māda” in the Assyrian texts with the appearance of chieftains with Iranian names (and therefore, probably Iranian-speaking) in the west of Iran, and the fact that the most of anthroponyms and toponyms in the geographical range of Media were Iranian, it can be concluded that it was Iranian-speaking people who gave the new name “Māda” to their new land.

Mesopotamia documents and texts prove that on the western edge of the Iranian plateau, at the beginning of the first millennium BC and before the Medes Iranianized this entire area, there

lived tribes with different languages and cultures, the most important of which were Hurrians, Lullubu, Gutians, Man-naea, and Kassites. Although many of these ethnic groups have had a long civilizational and political history in western Iran and Western Asia, at least linguistically, very little data is available about them, which is often no more than a few names and a few words. The analysis of anthroponyms of the chieftains of Madestan or Great Media show that the owners of Kassite names are the second, after the owners of Iranian names, and the owners of Urartu-Hurrian names are the third largest ethnic and linguistic group in this area. In the first millennium BC, the Medes started their political and social life in such an environment that was culturally very diverse and politically fragmented, and from the position of farmers, warriors and traders, in an area that was under the pressure and influence of the powerful empires of Assyria and Urartu, they raised themselves to high political and social levels.

Conclusion

The efforts of Medes to co-exist and cooperate with the indigenous people of the northwest of Iran and finally their elevation to high political positions, caused the local principalities throughout this region to gradually fall into the hands of the Iranian-speaking chieftains. During the following centuries, this new situation greatly accelerated the process of Iranization of northwest Iran, and at least when the Persian Achaemenids ruled over the whole of Iran in the 6th century BC, from the center of to the northwest,

was called only Māda and, apart from the Iranian language, there were no traces left of non-Iranian and pre-Iranian languages. There is no doubt that the Medes

played a special, decisive and effective role in the Iranianization of a major part of the Iranian plateau and in shaping the Iranian cultural identity.

خاستگاه مادها و بافت فرهنگی مادستان در نیمه نخست هزاره اول پیش از میلاد

داریوش احمدی¹

چکیده

مادها مردمانی ایران‌زبان بودند که نامشان برای نخستین بار در سده نهم پیش از میلاد در لبه غربی فلات ایران آشکار می‌شود. اگرچه یافته‌های باستان‌شناختی خاستگاه و مسیر مهاجرت این مردمان نوآمده به فلات ایران را هنوز با دقت و اطمینان نشان نمی‌دهد، به‌واسطه داده‌های زبان‌شناختی و انسان‌شناختی موجود می‌توان خاستگاه این مردمان و ویژگی‌های فرهنگی اولیه آنان را با احتمالی بیشتر بازشناخت. آن بخش از فلات ایران که مادهای آغازین در هزاره نخست پیش از میلاد بدان گام نهادند، سکونتگاه گروه‌های قومی و زبانی پرشمار و گوناگونی بود. اگرچه از این مردمان بومی اغلب به جز چند نام و واژه، داده‌های زبان‌شناختی دیگری در دست نیست، به‌نظر می‌رسد که کاسی‌زبانان در شرق این گستره و اورارتو-حوری‌زبانان در غرب آن دست‌بالا را داشته‌اند که هرکدام خانواده زبانی مستقلی را تشکیل می‌دادند. توانایی بالای مادها در همزیستی و همکاری با این مردمان بومی و در نهایت دست‌یابی به قدرت و برتری سیاسی منجر به آن شد که سراسر این منطقه به تدریج فرمان‌بردار سرکردگان ایرانی‌زبان ماد شود. این موقعیت جدید طی سده‌های بعد به فرایند ایرانی‌سازی این بخش از فلات ایران چنان شتاب و شدتی بخشید که دست‌کم آن‌گاه که هخامنشیان پارسی در سده ششم پیش از میلاد بر سراسر ایران فرمانروا شدند، از مرکز ایران زمین تا شمال‌غرب آن (برابر عراق عجم و آذربایجان در ایران سده‌های میانه) نامی جز «ماد» نداشت و در آنجا به‌جز زبان ایرانی، اثری از زبان‌های نایرانی و پیشا‌ایرانی برجای نمانده بود. آشکار است که مادها در ایرانی‌سازی بخش بزرگی از فلات ایران و شکل دادن به هویت ایرانی، نقشی ویژه، قاطع و مؤثر داشته‌اند.

واژه‌های کلیدی: هندوایرانیان، مادستان، ایرانیان آغازین، کاسی‌ها، اورارتو-حوری‌ها.

¹ کارشناس اداره میراث فرهنگی شهرستان مراغه، آذربایجان شرقی، ایران. daryoosh.ahmadi@gmail.com

مشخصات مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۲/۲۲ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۴/۷ | تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۰/۱۲

استناد: احمدی، داریوش. (۱۴۰۳). "خاستگاه مادها و بافت فرهنگی مادستان در نیمه نخست هزاره اول پیش از میلاد". کاسپی، سال ۲، شماره ۳: ۳-۱۵.

مقدمه

چنان‌که امروزه به‌واسطهٔ داده‌ها و رهیافت‌های زبان‌شناختی می‌دانیم، ایرانی‌زبانان شاخه‌ای از هندوایرانیان (آریاییان) و آنان نیز گروهی از هندواروپاییان‌اند (Fortson, 2004: 180-221; Payne, 2009: 437; Beekes, 2011: 17-19). هندواروپاییان آغازین^۱ بنابر رایج‌ترین دیدگاه، در دوران «مس‌سنگی»^۲ در دشت‌های واقع در میان دریاهای سیاه و مازندران می‌زیستند. آنان به‌تدریج رو به واگرایی و پراکندگی نهادند. گروهی تمایز یافته از این مردمان که «هندوایرانیان (آریاییان) آغازین»^۳ خوانده می‌شوند، از هزارهٔ سوم پم در منطقه‌ای گسترده از شرق اوکراین تا غرب قزاقستان کنونی (از حوزه فرهنگ پولتاوکا-سرونیایا تا آندرونوو^۴) پراکنده و ساکن شدند. آنان به‌تدریج به سوی سرزمین‌های جنوبی، یعنی جنوب آسیای مرکزی و افغانستان راهی شدند و سرانجام با واگرایی به دو شاخهٔ معروف به «هندوآریایی» و «ایرانی»، به هندوستان و ایران کنونی راه یافتند (Mallory, 1989: 35-56; Par-pola, 2002: 235-248; Kuzmina, 2002; Wit-zel, 2013: 426-429).

در حال حاضر بر مبنای دانسته‌های حاصل از وداها، برهنماها، اوستا و داده‌های زبان‌شناختی، بازسازی فرهنگ هندوایرانیان آغازین تا اندازه‌ای ممکن شده و ویژگی‌های فرهنگ مادّی این مردمان با داده‌های باستان‌شناختی به‌دست‌آمده از آسیای مرکزی و دشت‌های اوراسیا مقایسه گردیده است. بر این اساس، به‌نظر می‌رسد که مبنای اقتصاد هندوایرانیان دام (گاو، اسب، شتر) پروری نیمه‌کوچ‌گرانه و به میزانی بسیار اندک، کشاورزی بوده است. آنان خانواده‌هایی

اگرچه بحث دربارهٔ زمان و چندوچون حضور نخستین ایرانی‌زبانان در غرب فلات ایران، به‌ویژه از نظر باستان‌شناسی، هنوز به نتیجه‌ای قطعی و بی‌چون‌وچرا نینجامیده است، اما دست‌کم این دیدگاه تئودور کایلر یانگ^۱ کمابیش پذیرفته شده است که ایرانیان آغازین در اصل مردمانی گله‌دار بودند که در طی دورانی طولانی از آسیای مرکزی به سرزمین ایران نقل مکان کردند و سرانجام گروه‌هایی از آنان با امیرنشینان^۲ کوچک و جمعیت‌های بومی زاگرس مرکزی و فارس کنونی درآمیختند (Kuhrt, 1995: 652). اگرچه یانگ (۱۹۶۷، ۱۹۸۵) رهیافت‌های باستان‌شناختی مختلفی را برای تعیین زمان و الگوی مهاجرت ایرانی‌زبانان به فلات ایران آزموده است (مانند پدایش و گسترش سفال‌های خاکستری یا نخودی‌فام به‌عنوان معیارهای آن)، اما سرانجام با اذعان به همه‌پذیر نشدن این نظریات، می‌نویسد که تنها «گسترش سریع سفالینه‌های عصر آهن III [۸۰۰ - ۵۵۰ پم] در سراسر منطقهٔ زاگرس می‌تواند شاهی باستان‌شناختی بر خیزش پادشاهی متحد و مقتدر مادّی‌ای باشد که در متن‌های موجود ثبت شده است» (Young, 1997: 295; cf. Kuzmina, 2007: 367 ff). با این حال، با توجه به رویکردها و دستاوردهای کنونی، در مجموع به‌نظر می‌رسد که «فرهنگ مادّی و تحولات اجتماعی مشاهده شده در اوایل عصر آهن [۱۲۵۰-۵۵۰ پم]، ناشی از دست‌به‌دست هم دادن تحولات منطقه‌ای و مهاجرت مردمانی نوآمده به سرزمین ایران است» (Matthews & Fazeli Nashli, 2022: 396).

¹ Theodore Cuyler Young, Jr.

² chiefdoms

³ Proto-Indo-Europeans

⁴ Chalcolithic

⁵ Proto-Indo-Iranian

⁶ Poltavka, Srubnaya, Andronovo

از شرق به غرب زاگرس مرکزی کاستی می‌یابد (Zadok, 2002: 140). از این شواهد نه تنها نوآمدگی ایرانیان را به غرب فلات ایران می‌توان استنتاج کرد، بلکه این نتیجه نیز حاصل می‌شود که الگوی مهاجرتی آنان از شرق به غرب فلات ایران بوده است.

بنا به سنت این تصور وجود دارد که نام جغرافیایی «ماد» (Mādāi اکدی / Māda پارسی باستان) را ایرانیان نوآمده غربی به میهن جدید خود داده‌اند که بعدها به صورت نام قومی آنان نیز به کار رفته است. اما این دیدگاه نیز طرح شده است که «ماد» نامی پیشایرانی^۱ است که «پس از رسیدن دسته‌ای از مهاجران آریایی بدان، به این نورسیدگان اطلاق شده است و در کنار این تازه‌واردان ایرانی‌زبان، ساکنان بومی نیز مادی خوانده می‌شدند» (ملکزاده، ۱۳۸۱: ۵۲). درنهایت، اسکالموسکی با تأکید بر ایرانی بودن نام ماد، معنای «[ایالت/ مجموعه قبایل] مرکزی/ واقع در میانه» را برای این نام پیشنهاد کرده است (Skalmowski, 1995: 312).

در باره خاستگاه‌ها مادها شاید بتوان با تکیه بر متن‌های هندی باستان به داده‌ها و دانسته‌هایی دیگری دست یافت که تاکنون چندان مورد توجه پژوهشگران قرار نگرفته است. برخی از هندپژوهان قومی را که در متن‌های هندی باستان مدر (Madra) خوانده شده است، مادهای آغازینی می‌دانند که پیش از مهاجرت به فلات ایران، در شمال غربی شبه‌قاره هند (منطقه پنجاب) می‌زیستند (-131; 1948; 1925; Deb, 30-32; 1967; 31-33; 1966; Prakash, 132). در متسیا پورانا^۲ (فصل ۲۰۸؛ 240; Joshi, 2007) و مهابهاراتا (وانا پروه^۳، ۲۹۳؛ Johnson, 2005) از شاه مدر با نام Aspapati (= Aspapati)*

گسترده و پدرسالار داشتند و در خانه‌های بزرگ نیمه‌زیرزمینی با دیوارهایی ساخته شده از کُنده درختان و با سقفی خرپشته‌ای یا در خیمه‌های اولیه سبک‌وزن و جمع‌شدنی زندگی می‌کردند. آنان دارای ارابه‌های بزرگ سرپوشیده چهارچرخ، ارابه‌های دوچرخ سبک و ارابه‌های جنگی بودند. هندوایرانیان مردگان‌شان را گاه می‌سوزاندند و گاه به خاک می‌سپردند و در گورته‌هایی محصور دفن می‌کردند. آنان اسب و گردونه را نیز بزرگ می‌داشتند. این ویژگی‌های فرهنگی و مجموعه آنها به صورت یک کل، کهن‌الگو یا هیچ نمونه همسانی در هندوستان یا آسیای غربی (از جمله خود ایران زمین) در دوران پیش از مهاجرت هندوایرانیان ندارد؛ اما با فرهنگ مادی دشت‌های اوراسیا همسان و سازگار است. براین اساس، چنین به نظر می‌رسد که میهن و ماندگاه هندوایرانیان آغازین در دشت‌های اوراسیا واقع بوده است (Kuzmina, 2002: 303). وجود وام‌واژه‌های هندوایرانی در زبان‌های اورالیک (فینو-اوگری)^۴ نیز گویای حضور و سکونت قبلی هندوایرانیان آغازین در دشت‌های اوراسیا و در همسایگی اورالیک‌زبانان است (Parpola, 1999: 181-182; Kuzmina, 2007: 200-204; Witzel, 2013: 426-427).

بحث و بررسی

به نظر می‌رسد که داده‌های تاریخی و زبان‌شناختی شواهد مهمی را در اثبات نوآمدگی ایرانی‌زبانان به لبه غربی فلات ایران فراهم می‌کنند: نام کسان و مکان‌هایی با ریشه ایرانی، از سده نهم پم به بعد در متن‌های آشوری پدیدار می‌شود و چنان‌که این متن‌ها نشان می‌دهند، تراکم جغرافیایی این نام‌ها

¹ Uralic (Finno-Ugric)

² Pre-Iranian

³ Matsya Purana

⁴ Vana Parva

خود و مهاجرت به غرب (فلات ایران) شدند (Talageri, 2005: 338-339).

از سرزمین ماد (KUR ma-ta-a) برای نخستین بار در سالنامه‌ای از شاه آشور، شلمنسر سوم^۳ (۸۵۸-۸۲۴ پم) به سال ۸۳۵ پم نام برده می‌شود (Grayson, 1996: 68). اما از نخستین فردی که دارای نامی ایرانی است Artasari اکدی = Artasara* ایرانی باستان)، در متن‌های آشوری سال ۸۲۹ پم یاد شده است (Grayson, 1996: 70, 82; Schmitt, 2009: 49 no. 18). دومین یادکرد نام ماد در متن‌های آشوری (۸۲۰-۸۱۹ پم، روزگار شمشی-ادد^۴) از فرمانروایی به نام هَنسیروکه (Ha-na-si-ru-ka) و از تختگاه او، سگبیتَه (URU Sagbita)، نام برده می‌شود (Grayson, 1996: 185-186). فرمانروای مذکور نخستین فردی است که «مادی» خطاب می‌شود و نام وی ظاهراً ایرانی است (Fuchs & Schmitt, 2000).

هم‌زمانی تقریبی پدیدارشدن نام «ماد» در متن‌های آشوری با ظهور سرکردگانی با نام‌های ایرانی (و از این رو، به احتمال ایرانی‌زبان) در غرب ایران و ایرانی بودن نام بیشینه جاها و کسان در گستره جغرافیایی ماد (بنگرید به: Zadok, 2002) و ایرانی بودن احتمالی نام «ماد»، می‌تواند ما را به پذیرش این دیدگاه رهنمون شود که اگرچه میهن جدید «ایرانی‌زبانان غربی» زادبوم اقوام گوناگونی بود که گویا کاسی‌زبانان در شرق آن و حوری‌زبانان در غرب آن دست‌بالا را داشته‌اند، اما این ایرانی‌زبانان بودند که نام نوین «ماد» را به سرزمین جدید خویش بخشیدند؛ چنان‌که پارس‌ها در جنوب‌غرب ایران، نام ایرانی «پارس» را به میهن تازه خود که سرزمین کهن ایلامیان بود،

^۱ Shrikant G. Talageri

^۳ Shalmaneser III

^۴ Šamši-Adad

ایرانی باستان؛ «ارباب اسب‌ها» و تختگاهش Bhadrānkara یاد شده است. این شهر Sākala نیز خوانده شده است. جزء پایانی این نام (kara) و نیز نام Madrakāra را برابر kārā ایرانی باستان به معنی مردم / سپاه دانسته‌اند. نام نیای این قوم Vyūṣitāśva بود. نام‌های مرگب از نامواژه اسب (asva هندی باستان = aspa ایرانی باستان)، مانند این نام، به‌ویژه در میان ایرانیان باستان، پرشمار بوده است. گفته می‌شود از همسر او Bhadrā هفت پسر زاده شد که از چهارتن آنان قبایل مدر پدید آمد. مدرها گاهی به نام مادرنیای خود، بدرا نیز خوانده می‌شوند. این روایت را با روایت یونانی برگرفته شدن نام مادها از شاهبانوی اسطوره‌ای‌شان، Medea (Herodotus, *The Histories*, VII.62; Pausanias, *Description of Greece*, II.3.7; Apollodorus, *The Library*, 1.9.28; Justin, *Epitome of Pompeius Trogus' Philippic histories*, 42.3; Diodorus Siculus, *The Library of History*, IV.55.7)، سنجداند (Prakash, 1966: 32-33). بنابراین روایت‌ها، دنیاران برای فراگیری آیین‌های صحیح قربانی که دانستن آنها لازمه طبقه برهمنان بود، راهی مدر می‌شده‌اند؛ موضوعی که یادآور مراجعه ایرانیان باستان به مغان مادی برای انجام آیین‌های دینی است (Deb, 1925: 208-209). شریکانت تلاگری^۱ برپایه روایت‌های پورانها و متن‌های حماسی هندو، مدر را یکی از قبایل آنو (Anu) می‌داند. به نظر او، آنوها همان ایرانیان آغازینی بودند که گروه‌هایی از آنان (مانند قبایل پارسی^۲ و مادی) در پی نبرد معروف به «ده پادشاه» با مردمان ودایی و شکست از آنان در حدود اواسط هزاره دوم پیش از میلاد، ناگزیر به وانهادن سرزمین

^۲ هندی باستان: Parśu

خویشاوندی ندارد (Bryce, 2009: 321-322; Zadok, 2013: 416).

از لولوبی‌ها برای نخستین بار در متن‌های بازمانده از امپراتوری اکد (ح. ۲۱۹۳-۲۳۳۴ پم) نام رفته است و چنین به نظر می‌رسد که موقعیت ژئوپلیتیک آنان با گذشت زمان دگرگون شده است. ماندگاه آنان معمولاً دامنه‌های غربی کوه‌های زاگرس، میان سرچشمه‌های زاب کوچک و رود دیاله بوده است. سرزمین لولوبیان بارها مورد حمله امپراتوری اکد قرار گرفته و چندی نیز به قلمرو آنان ملحق شده بود. لولوبی‌ها گویا متشکل از چندین گروه مستقل از هم بودند که هر کدام زیر فرمان شاه یا حاکم خود قرار داشت و تنها در زمان ضرورت و برحسب تعهدات نظامی به یکدیگر می‌پیوستند. باین حال، به توانایی‌های نظامی آنان و تهدیداتشان علیه امپراتوری اکد در اسناد میان‌رودانی تأکید شده است. طی هزاره‌های دوم و نخست پم نیز آشوریان و بابلیان بارها به سرزمین لولوبیان حمله کردند و بی‌گمان آنان نیز به حملاتی متقابل دست زده بودند. اما سنگ‌نگاره آنوبانینی^۱، پادشاه لولوبی، در سرپل زهاب که کهن‌الگوی پرآوازه سنگ‌نگاره بیستون داریوش است، گواه آشنایی حاکمان آن با فرهنگ دشتستان‌ها^۲ و نیز تلاشی است برای ترجمه پیام‌های سیاسی و دینی آن در چهارچوب بافت محلی خود و در نتیجه، ایجاد سنت‌های فرهنگی جدید (Balatti, 2017: 7).

از زبان لولوبیان هیچ متن و سند هم‌زمانی بر جای نمانده است و کمابیش چیزی درباره آن نمی‌دانیم. از این رو، دانسته نیست که آیا آنان گروه زبانی خاص و جداگانه‌ای را تشکیل داده بودند

بخشیدند. براین اساس، به نظر می‌رسد که در آن روزگار از نام ایرانی «ماد» به‌سان نام پارس، تا زمان چیرگی کامل عناصر فرهنگی ایرانی بر این گستره، هم ساکنان ایرانی‌زبان آن مراد می‌شده است و هم ساکنان بومی آن.

اسناد و متن‌های میان‌رودانی گویا و گواه آن‌اند که در لبه غربی فلات ایران، در اوایل هزاره اول پم و تا پیش از آنکه مادها کل این گستره را ایرانی‌سازی کنند، اقوامی با زبان‌ها و فرهنگ‌های گوناگون می‌زیستند که مهم‌ترین‌شان حوری‌ها، لولوبی‌ها، گوتی‌ها، ماناها و کاسی‌ها^۳ بودند.

حوری‌ها مردمانی بودند که از اواخر هزاره سوم پم شروع به گسترش در شمال میان‌رودان، شمال سوریه و شرق آناتولی کردند. آنان در فاصله سده‌های ۲۳ تا ۲۱ پم امیرنشین‌های کوچکی را در میان‌رودان شمالی و شرقی تشکیل داده بودند و گاهی نیز تن به فرمان‌برداری از شاهان امپراتوری اکد و اور سوم (Ur III) می‌دادند. حوری‌ها از سده بیستم پم در آناتولی نخست به عنوان بازرگان پدیدار شدند و سپس در قالب دولت‌هایی کوچک و سرانجام در چهارچوب اتحادیه سیاسی واحدی به نام پادشاهی میتانی^۴ ادغام شدند. گروهی از حوری (-اورارتو) زبانان در هزاره نخست پم به احتمال از آناتولی به شمال غربی ایران (جنوب دریاچه ارومیه) که سپس تر قلمرو پادشاهی مانا گردید، رخنه کردند. آنان دومین گروه جمعیتی بزرگ این ناحیه را تشکیل می‌دادند.

چندین کتیبه میخی نوشته شده به زبان حوریانی به ویژه از بایگانی امرنه^۵ به دست آمده است. اما زبان حوری با هیچ زبان شناخته‌شده دیگری، ظاهراً به جز اورارتویی، پیوند و

¹ Hurrians, Lullubu, Gutians, Mannaea, Kassites

² Mitanni

³ Amarna

⁴ Anubanini

⁵ the lowlands

نخستین بار شاهکی به نام اودکه (Udaka) بود که توانست از شهر خود، ایزرتو^۲، بر دیگر بخش‌های سرزمین مانا فرمانروایی کند. پادشاهی اتحادیه مانا مقامی موروثی بود. شورایی آریستوکراتیک از بزرگان قبایل به شاه یاری و مشورت می‌دادند و به احتمال قدرتش را نیز محدود می‌کردند. ایالت‌های این پادشاهی تحت حاکمیت مستقیم فرماندارانی بود که گویا از حق خودگردانی بسیاری بهره‌مند بودند.

مانا به‌تأویب زیر نفوذ و سیطره امپراتوری‌های آشور و اورارتو، و گاه آوردگاه و میدان زورآزمایی این دو پادشاهی بزرگ بود. سرزمین مانا در اواخر سده هفتم پم و در پی فروپاشی امپراتوری آشور، به لحاظ سیاسی و فرهنگی تحت سیطره مادها درآمد و یکسره ایرانی‌سازی شد.

از زبان مانا هیچ متنی بازمانده اما از اعضای طبقه حاکم مانا ۲۷ نام برجای مانده است که برای شناخت هویت قومی و زبانی ماناها می‌توان از آنها بهره برد. از این تعداد، بیشترین شمار آنها (۱۴/۸۱ درصد) ایرانی‌باستانی‌اند و در مرتبه دوم، حوری (۳/۷ درصد) بنا بر این، به نظر می‌رسد که در سرزمین مانا وحدت قومی-زبانی وجود نداشته است، اما ایرانی‌زبانان رو به فزونی و سرآمدی بوده‌اند (Bryce, 2009: 443-445; Zadok, 2013: 415-416).

از کاسی‌ها برای نخستین بار در متن‌های بابلی سده هجدهم پم یاد می‌شود. آنان که خود را گلزو^۳ می‌خواندند، گویا نخست در زاگرس مرکزی می‌زیستند، اما یاد نشدن نام آنان در میان اقوام ساکن در این ناحیه در متن‌های کهن دوران سارگونی و اور سوم (Ur III) ممکن است نشانه نوآمدگی آنان به این سرزمین باشد. وجود همسانی‌هایی میان ایزدستان کاسی‌ها و هندوآریاییان (بنگرید به: Mayrhofer, 1966: 18 & n. 4) ممکن است

یا نه (Bryce, 2009: 424-425; Zadok, 2013: 412-414).

گوتی‌ها مردمان کوهستان‌نشین بودند که در زاگرس مرکزی و شمالی و شاید در شمال شرقی میان‌رودان می‌زیستند. از آنان در متن‌های میان‌رودانی میانه‌های هزاره سوم تا اواخر هزاره نخست پم و با عنوان‌هایی چون کوه‌نشینان خطرناک، بربر و مهارناپذیر یاد شده است. گوتیان در پی سقوط امپراتوری اکد در اواسط سده ۲۲ پم، در میان‌رودان به قدرت رسیدند و توانستند به مدت هشتاد سال بر بخش‌هایی از این ناحیه فرمان برانند. به نظر می‌رسد که گوتیان را یک آریستوکراسی نظامی که شاهی را برای مدتی معین اما کوتاه برمی‌گزیده، رهبری می‌کرده است. حکومت گوتی‌ها ظاهراً تا زمان فرمانبرداری‌شان از کورش بزرگ (۵۵۹-۵۳۰ پم) و ادغام سرزمینشان در امپراتوری پارس همچنان پابرجا و در حال مردمانی فعال در عرصه‌های سیاسی و نظامی در غرب ایران و میان‌رودان بودند (Labat, 1975: 504-505; Bryce, 2009: 265-266; Zadok, 2013: 414-415).

از زبان گوتی‌ها جز چند واژه و نامواژه چیز دیگری برجای نمانده و بر این اساس، تاکنون خاستگاه و خانواده زبانی آن با قاطعیت مشخص و شناسایی نشده است. با وجود این، والتر برونو هنینگ^۱ بر اساس مواد زبان‌شناختی بازمانده، ارتباط و خویشاوندی زبان گوتی را با زبان هندواروپایی «تخاری» استنتاج کرده است (Henning, 1978).

مانا نام عمومی سرزمینی است که در آغاز (اوایل هزاره نخست پم) متشکل از چندین امیرنشین کوچک و مستقل در شمال کردستان و جنوب دریاچه ارومیه کنونی بود. گویا برای

¹ Walter Bruno Henning

² Izirtu

³ galzu

برآیند

با وجود یافته‌های محدود و دانش اندک ما درباره زبان و فرهنگ اقوام بومی غرب ایران و حتی سرگذشت آنان، داده‌ها و دانسته‌های موجود نشان می‌دهد که بافت فرهنگی لبه غربی فلات ایران تا پیش از چیرگی کامل سیاسی و فرهنگی مادها بر این گستره، متشکل از گویندگان زبان‌هایی گوناگون بود که بیشترین پیوند را با خانواده زبان‌های حوری و کاسی داشتند. ارتباط این زبان‌ها با خانواده‌های زبانی دارای خاستگاهی بیرون از آسیای غربی، مانند خانواده زبان‌های آلتایی (برای نمونه: زهتابی، ۱۳۷۸: ۹۱-۹۲؛ Diker, 2000: 211-223)، فاقد مستندات و شواهد قانع‌کننده است.

ترتیب پدیدارشدن و روند گسترش نام‌های شخصی و جغرافیایی ایرانی از سده نهم پم به بعد نشان می‌دهد که مادها پس از راهیابی از نواحی دوردست شرقی به غرب فلات ایران و از پی چند سده حضور در این منطقه و هم‌زیستی با بومیان آن توانستند با متحدسازی قبایل خود و فرمان‌بردار ساختن تیره‌ها و سکونتگاه‌های بومی‌نشین منطقه، به چنان مراتب و درجاتی از قدرت سیاسی و نظامی در غرب ایران دست یابند که موجب شود امپراتوری آشور برای برقراری سیطره خود بر این گستره راهبردی، پیوسته دغدغه‌مند ستیزی یا سازش با آنان باشد. از سوی دیگر، فرایند ایرانی‌سازی گستره ماد با وجود تکثر فرهنگی و قومی آن در اوایل هزاره اول پم چنان پر دامنه و مؤثر بود که در سده ششم پم، در سنگ‌نبشته DPG داریوش بزرگ (۵۲۲-۴۸۶ پم) سرزمین‌های ماد و پارس هم‌زبان و در تقابل با سرزمین‌هایی که زبان‌های دیگری دارند، قلمداد می‌شود (Kuhrt, 2010: 483).

گویای این واقعیت باشد که کاسی‌ها زمانی در همسایگی هندوآریاییان می‌زیستند.

در سده شانزدهم پم گروهی از کاسی‌ها بر بابل چیره شدند و دودمان شاهان کاسیایی بابل را تشکیل دادند و تا زمان غلبه ایلامیان بر بابل در سده دوازدهم پم، بر سر قدرت بودند. اما با وجود این، تا سده نهم پم آنان همچنان حضوری پررنگ و موقعیتی برجسته در بابل داشتند. پس از این تاریخ نیز از کاسی‌ها گهگاه به‌عنوان مردمانی جنگجو در میان‌رودان شرقی و غرب ایران یاد می‌شود.

به‌جز بابل، کاسی‌ها در زاگرس مرکزی، شرق بابل و به‌ویژه در نمری و بیت همبن^۱ نیز حضور داشتند که از ۸۵۰ پم به بعد تحت نفوذ آشور درآمد. جای‌نام‌های کاسیایی در سرزمین‌های مانا، گیزیلبونده^۲ و ماد شرقی نیز مشاهده می‌شود. واکاوی اسم شخص‌های متعلق به سران مادستان گویای آن است که دارندگان نام‌های کاسیایی، پس از دارندگان نام‌های ایرانی، دومین گروه بزرگ قومی و زبانی این ناحیه را تشکیل می‌داده‌اند.

مردمانی که مورخان و جغرافی‌نگاران کلاسیک (مانند پولیبیوس، تاریخ، ۷/۴۴/۵؛ دیودوروس، کتابخانه تاریخ، ۵/۱۱۱/۱۷؛ استرابو، جغرافیه، ۱۶/۱/۱۷) از آنان به نام کوسایی (یونانی: Kossaioi / لاتینی: Cossaei) یاد کرده‌اند و در دوران هخامنشیان و حتی سلوکیان به‌احتمال در حدود کوه‌های بختیاری، در غرب اصفهان می‌زیستند (Potts, 2016: 368-370)، به نظر می‌رسد که بازماندگان قوم کاسی بوده‌اند.

از زبان کاسی‌ها هیچ متنی برجای نمانده و تنها تعداد اندکی واژه و نامواژه باقی مانده است که بررسی و تحلیل آنها نشان می‌دهد که ظاهراً زبان کاسی‌ها هیچ‌گونه خویشاوندی و منشأ مشترک اثبات‌شده‌ای با هر زبان شناخته‌شده دیگری ندارد (Bryce, 2009: 375-376; Zadok, 2013: 410-411).

¹ Namri & Bit-Hamban

² Gizilbunda

کتاب‌نامه | Bibliography

- زهتابی، محمدمتقی. (۱۳۷۸). ایران تورکلرینین اسکی تاریخی، جلد ۱، تبریز: اختر.
- Malekzade, M. (2003). "Crooked notes on the history and archeology of the Median period", *Archaeognosy*, 4(10): 36-58 (in Persian).
- English**
- Balatti, S. (2017). *Mountain Peoples in the Ancient Near East*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Beekes, R.S.P. (2011). *Comparative Indo-European Linguistics*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Bryce, T. (2009). *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*. London & New York: Routledge.
- Deb, H.K. (1925). "Mede and Madra", *Journal of the Royal Asiatic Society of Bengal*, 21: 205-210.
- Deb, H.K. (1948). "Vedic India and The Middle East", *Journal of the Royal Asiatic Society of Bengal*, 14(2): 121-143.
- Diker, S. (2000). *Türk dilinin beş bin yılı*. Izmir: Oral Matbaası.
- Grayson, A.K. (1996). *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745 BC)*. Toronto: University of Toronto Press.
- Fortson, B. W. (2004). *Indo-European Language and Culture: An Introduction*. Malden & Oxford: Blackwell.
- Fuchs, A.; Schmitt, R. (2000). "Hanasiruka", In H. D. Baker (ed.), *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*, vol. 2, Part I: 450-451, Helsinki: University of Helsinki.
- Henning, W.B. (1978). "The first Indo-Europeans in history", In G.L. Ulmen (ed.), *In Society and history: essays in honor of Karl August Wittfogel*: 215-230, Hague.
- Johnson, W.J. (2005) (tr.). *Mahabharata. Book 3, "The forest."* Vol. 4. New York: New York University Press.
- Joshi, K.L. (2007) (ed.). *Marsya Mahapurana* (vol. II). Delhi: Primal Publications.
- Kuhrt, A. (1995). *The Ancient Near East* (vol. II). London & New York: Routledge.
- Kuhrt, A. (2010). *The Persian Empire: A Corpus of Sources of the Achaemenid Period*. London & New York: Routledge.
- Kuzmina, E.E. (2002). "On the origin of the Indo-Iranians", *Current Anthropology*, 43(2): 303-304.
- Kuzmina, E.E. (2007). *The origin of the Indo-Iranians*. Leiden & Boston: Brill.
- Labat, R. (1975). "Elam & western Iran, c. 1200-1000 b.c.", In I.E.S. Edwards; C. J. Gadd; N. G. L. Hammond; E. Sollberger (eds.), *The Cambridge Ancient History*, vol. II, part 2: 482-506, Cambridge.
- Mallory, J.P. (1989). *In search of the Indo-Europeans: Language, Archaeology and Myth*. London: Thames & Hudson.
- Matthews, R.; Fazeli Nashli, H. (2022). *The Archaeology of Iran from the Palaeolithic to the Achaemenid Empire*. New York: Routledge.
- Mayrhofer, M. (1966). *Die Indo-Arier im Alten Vorderasien*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Medvedskaya, I.N. (2002). "Were the Assyrians at Ecbatana?", *International Journal of Kurdish Studies*, 16: 45-57.
- Parpola, A. (1999). "The formation of Aryan branch of Indo-European", In R. Blench and M. Spriggs (eds.), *Archaeology and Language III: Artefacts, Languages and Texts*, 180-207, London and New York.
- Parpola, A. (2002). "Pre-Proto-Iranians of Afghanistan as initiators of Sakta tantrism", *Iranica Antiqua*, 37, 233-324.
- Payne, J.R. (2009). "Iranian Languages", In B. Comrie (ed.), *The World's Major Languages*: 437-444, London & New York: Routledge.
- Potts, D.T. (2016). *The archaeology of Elam: formation and transformation of an ancient Iranian state*. New York: Cambridge University Press.
- Prakash, B. (1966). *Glimpses of ancient Panjab*. Patiala: Punjabi University.
- Prakash, B. (1967). *Glimpses of Hariyana*. Kurukshetra: University of Kurukshetra.
- Schmitt, R. (2009). *Iranische Personennamen in der neuassyrischen Nebenüberlieferung*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Skalmowski, W. (1995). "Old Persian Parθava-", In

- K. van Lerberghe & A. Schoors (eds.), *Immigration and emigration within the ancient Near East* (pp. 305-312). Leuven: Peeters Publishers & Department of Oriental Studies.
- Talageri, Sh.G. (2005). "The textual evidence: the Rigveda as a source of Indo-European history", In E.F. Bryant and L.L. Patton (ed.), *Indo-Aryan Controversy: Evidence and Inference in Indian History: 332-340*, London & New York: Routledge.
- Witzel, M. (2013). "Iranian migration", In D.T. Potts (ed.), *The Oxford handbook of ancient Iran: 423-441*, Oxford & New York: Oxford University Press.
- Young, T. C. (1967). "The Iranian migration into the Zagros", *Iran*, 5: 11-34.
- Young, T.C. (1985). "Early Iron age Iran revisited: preliminary suggestions for the re-analysis of old constructs", In M. Yon, Y. Calvet, and J.-L. Huot (eds.), *De l'Indus aux Balkans, Recueil à la mémoire de Jean Deshayes: 361-378*, Paris: Éditions Recherche sur les Civilisations.
- Young, T.C. (1997). "Persians", In E. M. Meyers (ed.), *The Oxford encyclopedia of archaeology in the Near East* (vol. IV, pp. 295-300). New York & Oxford: Oxford University Press.
- Zadok, R. (2002). "The Ethno-Linguistic Character of Northwestern Iran and Kurdistan in the Neo-Assyrian Period", *Iran*, 40, 89-151.
- Zadok, R. (2013). "Linguistic Groups in Iran", In D.T. Potts (ed.), *The Oxford handbook of ancient Iran: 407-422*. Oxford & New York: Oxford University Press.

© 2025 The Author(s). Published by Tissaphernes Archaeological Research Group, Tehran, Iran. Open Access. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>), which permits non-commercial re-use, distribution,

and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited, and is not altered, transformed, or built upon in any way. The ethical policy of Caspian is based on the Committee on Publication Ethics (COPE) guidelines and complies with International Committee of Caspian Editorial Board codes of conduct. Readers, authors, reviewers and editors should follow these ethical policies once working with Caspian. The ethical policy of Caspian is liable to determine which of the typical research papers or articles submitted to the journal should be published in the concerned issue. For information on this matter in publishing and ethical guidelines please visit www.publicationethics.org.